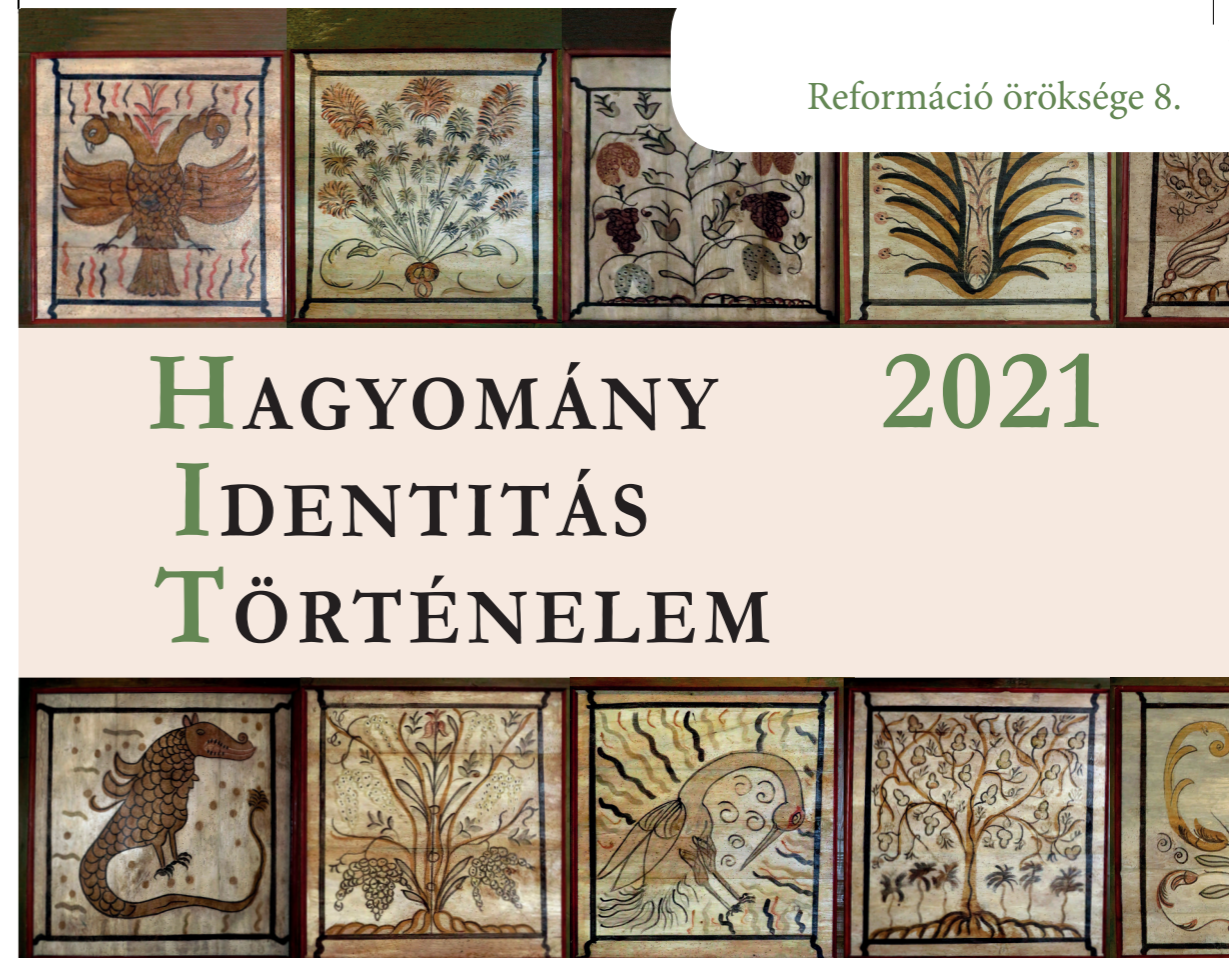

KÖTETÜNK SZERZŐI

Bárány Zoltán
Bujtás László Zsigmond
Czeglédi Sándor
Hegy Ádám
Herdeán Gyöngyi
Hornyak Máté János
Jeney-Tóth Annamária
Kovács Balázs
Kovács I. Gábor
Kovács Kálmán Árpád

Lányi Gábor
Lévai Attila
Petrőczy Éva
Rigó Róbert
Sárai Szabó Katalin
Sipos Gábor
Szabó András
Szabó Bence
Szamborovszkyné Nagy Ibolya
Szász Lajos

Szerkesztette: Kiss Réka - Lányi Gábor

HAGYOMÁNY 2021 IDENTITÁS TÖRTÉNELEM

A kötetben helyet kapó tanulmányok szépen példázzák azt a különböző történeti tudományágak közötti megtermékenyítő párbeszédet, amely által jobban megismerhetjük és megérthetjük magyar református közösségeink történetének kevésbé ismert részleteit, egyházunk társadalmi-kulturális szerepének alakulását, református hagyományaink, identitásunk múltbeli gyökereit, formálódásának, inspirációinak forrásait.

HIT 2021

SZERKESZTETTE

Kiss Réka — Lányi Gábor

Reformáció Öröksége 8

Reformáció Öröksége 8.

Sorozatszerkesztők:

Ablonczy Bálint – Csorba Dávid – Kiss Réka – Lányi Gábor

Reformáció Öröksége 8

Hagyomány Identitás Történelem 2021

Szerkesztette

Kiss Réka – Lányi Gábor

Károli Gáspár Református Egyetem
Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet
Budapest, 2022

Kiadó: Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060; Fax: 455-9062

Felelős kiadó: Kocsev Miklós

© Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar
Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2022

© Szerzők, szerkesztők, 2022

Nyelvi lektorok
Mester-Varga Mónika
Mester Gyula

Idegennyelvi lektor
Gaál Izabella

Borítóterv
Jármy Noémi

A borítógrafika a gyügyei református templom mennyezetkazettáinak felhasználásával, a fotók jogtulajdonosa, a Csömöri Református Egyházközség engedélyével készült. <https://magvetohaza.hu/festett-kazettak/>

Technikai szerkesztő
H. Balázs Zsuzsanna

Készült a Pátria Nyomda Zrt.-ben

ISSN 2676-9824

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
--------------	---

16–17. század

SZABÓ ANDRÁS	
Szenci Molnár Albert felmenői, családja	11
JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA	
Református karrierék és lehetőségek a Rákóczi-kori Kolozsváron (17. század középső harmadában)	21
BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND	
A magyar protestánsok 17. század végi üldözésére való utalások David Knibbe leideni református lelkész műveiben	41

18–19. század

CZEGLÉDI SÁNDOR	
Kísérlet Kálvin pedagógiai hatásának értelmezésére	67
HEGYI ÁDÁM	
Református gyülekezet alapítása Csanyban (Csanytelek) 1753-ban	85
SIPOS GÁBOR	
Az Erdélyi Református Főkonzisztórium átalakítási kísérletei az 1820-as – 1830-as években	105
PETRÓCZI ÉVA	
Medgyesi Pál szépunokája	113
SÁRAI SZABÓ KATALIN	
Szász Károly püspökké választása	127
KOVÁCS I. GÁBOR	
Ballagi Aladár (1853–1928). Egy zsidó származású református történészprofesszor és lelkes hazafi életrajzi adattára és életútleírása	153

20. század

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD	
A „történelmi Magyarország” képe a református emlékirodalomban	175
SZÁSZ LAJOS	
Anglofóbia, baptista misszió és az önálló magyar bibliatársulat eszméje az első világháború éveiben	197
HERDEÁN GYÖNGYI	
1919 fekete Húsvétja és máig ható emlékezete Köröstárkányban. Tabusítás és kutatási lehetőségek	217
BÁRÁNY ZOLTÁN	
Fónyad Dezső népbírósi pere 1945-ben	239
RIGÓ RÓBERT	
A reformátusok vagyonának államosítása Kecskeméten	253
SZAMBOROVSKYKYNÉ NAGY IBOLYA	
A református egyházszervezet szovjet mintára történő transzformálása Kárpátalján	287
HORNYÁK MÁTÉ	
Kövesdy Boér Elek életútja és kitelepítése	309
LÁNYI GÁBOR	
Mester Miklós (1906–1989). Egy zsidómentő református kapcsolatrendszere	323
KOVÁCS BALÁZS	
Ürögdi Ferenc református lelkipásztor szamizdat-költői tevékenysége a Kádár-korszakban. Hogyan lehet begyűjteni tiltott és titkosan terjesztett dokumentumokat?	339
SZABÓ BENCE	
Világnézetek tűzvonalában. A lelkiismereti szabadság és a párthűség ütközőzónája a hatalom köreiben. (Bács-Kiskun megye a hosszú hatvanas években)	359
LÉVAI ATTILA	
Teológiai képzés a 20. század második felében a Felvidéken – avagy, református teológusaink a prágai teológián az ötvenes években	381
Kötetünk szerzői	395

A REFORMÁTUS EGYHÁZSZERVEZET SZOVJET MINTÁRA TÖRTÉNŐ TRANSZFORMÁLÁSA KÁRPÁTALJÁN

Szamborovszkyné Nagy Ibolya

Egy háború utáni átmenettörténet regionális vetülete sajátos felekezeti olvasatban – ezt jelenti az alábbi, tartalmában egyháztörténeti tanulmány. Az a strukturális átalakítás, amelyen a református egyházi szervezet 1946 februárja és 1949 decembere között átesett a szovjetesítés megnyilvánulásának sajátos terepe volt, belőle egyértelműen kirajzolódik a kép, hogy Kárpátalja 1944-es szovjet megszállása milyen mélyreható változásokat indított el a vidéken. Az ideológiája szerint nyíltan ateista állam közvetlenül a terület bekebelezése után még úgy vélte, hogy kellő *átalakítást* követően fel tudja használni majd a különböző felekezeteket saját érdekeinek elérésére. Ám az egyházközségek autonómiájára épülő, zsinat-presbiteri elv szerint építkező reformátusság semmilyen megközelítés felől sem illett az egyszemélyi diktatúra egyértelműen hierarchikus gondolkodási rendszerébe. Ezért át kellett alakítani, *formára igazítani* annak egyházszerkezetét. Az átformálásra a szovjet birodalmi bürokrácia számára az általa már ismert Orosz Ortodox Egyház volt a modell. Alábbi írásból a kárpátaljai református egyházszervezet szovjet mintára történő transzformálásának folyamata rajzolódik ki, melynek végére eltűntek az egyházmegyék, az esperesek, a püspökök és az egyházkerület is.

BEVEZETÉS

Az egyházmegyék felszámolása valójában egy választással valósult meg Ungváron, 1949. december 23-án. Ám mire ide eljutottak, már csak nyomokban volt meg az egykori egyházszervezet eredeti formája. Amennyiben végigtekintünk a történeteken, akkor egy sajátos eseménysor rajzolódik ki, amelyben 1944 ősztől kezdve a jelzett időpontig a Kárpátaljai Református Egyház adekvát válaszokat keresett arra, hogyan is élje túl a közösség a második világháború utáni átmenetet, hogy a kényszerű átalakítások folyamán ne veszítse el évszázados felekezeti tradícióit, identitását. Ez igen

bonyolult és nem kevésbé kockázatos volt akkor, amikor 1944 nyara és 1946 januárja között oly tempóban váltották egymást az államhatalmak és politikai rendszerek a vidéken (Magyar Királyság, Csehszlovák Köztársaság, Kárpátontúli Ukrajna, Szovjetunió), hogy nem is lehet csodálkozni azon, miszerint „a református egyház megdöbbenően néma” volt ebben a periódusban. Ám „[...] vezetőink mozdulatlansága nem annyira önmaguk akaratára, mint tehetetlenség és külső következmény. Állandó megfigyelés alatt állanak és gyakori a zaklatásuk”.¹ Igen, maga az egyházszervezet néma, bémult volt, amely mögött azt is látni kell, hogy 1944 októberére a helyi református egyházszervezet már csak papíron létezett, ugyanis háromból két esperes, 113 lelkész és segédlelkészből 25 fő a magyar csapatok 1944 őszi visszavonulása alkalmával elhagyta szolgálati helyét. Ehhez járult hozzá, hogy úgy a postai forgalom, mint a közlekedés teljesen leállt, a szovjet hadsereg közreműködésével pedig deportálások indultak el 1944 novemberének végén. Ennek ellenére (vagy pont ebből kifolyólag) a református községekben tömeges ébredési mozgalom indult szerte a vidéken a Keleti Baráti Kör (KBK) lelkészeinek kezdeményezésére. Az ébredési folyamat nem pár tucat vagy száz embert érintett, hanem több ezret, amelyet az új hatalom nemtetszéssel és egyre ingerültebben szemlélte. Ha ebből a szemszögből vizsgáljuk a történeteket, akkor egyértelműen egy háború utáni regionális átmenettörténetbe csöppenünk, amelyre a kárpátaljai reformátusok számára úgy politikailag, mint egyház-szervezetileg éppen 1949 decemberének eseménye tett pontot.

A REFORMÁTUS EGYHÁZSZERVEZET FELSZÁMOLÁSÁNAK SZAKASZAI

Helyzetfelmérés

Az egyházszervezet, s azon belül az egyházmegyék felszámolása több szakaszban zajlott. Amikor a szovjet hatalom 1946 januárjának végén de jure átvette a hatalmat Kárpátalján,² azonnal birodalmi autoritásának kinyilvánításával kezdte az ott jelen lévő egyházakkal és felekezetekkel szemben:

¹ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (továbbiakban MRE ZSL), 2.f. fond Egyetemes Konvent iratai, Konventi Külügyi bizottság iratai, 41. doboz Külföldi reformátusok ügyei. 1947/1726. 2. *Jelentés az Zakarpacka Ukrajnai Magyar Református Egyház helyzetéről, 1946. október 1-i állapot szerint.*

² A Szovjetunió hivatalosan 1946. január 22-én csatolta magához az egykori *Podkarpatja*-t, amely ezután *Zakarpatja* lett és Zakarpackaja oblaszty (Kárpátontúli terület) néven az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USZSZK) egyik közigazgatási egységévé vált.

hatályba léptette Szovjet-Oroszország Népbiztosai Tanácsának 1918. január 20-án (február 2.) kiadott dekrétumát a lelkiismereti szabadságról, az egyházi és vallási közösségekről.³ E törvény szerint csak az állam által elismert és bejegyzett közösségek és lelkészek folytathattak vallási tevékenységet. A másfél hónap múlva (1946 márciusában) Kárpátaljára látogató Petro Viljhovij⁴ a református lelkészek egy kisebb csoportjával történt első találkozásán feltett kérdésével egyértelműen az állami autoritás elismerését vagy elvetését kívánta ellenőrizni. Ugyanis a kérdés így szólt: „[...] a kárpátaljai református lelkészek magukra nézve jogérvényesnek melyik kormányt tekintik a szovjet kormányt-e, vagy a magyar kormányt?”⁵ A jelenlévő lelkészek válasza úgyszintén egyértelmű volt: „A Szentírás alapján állva minden hívő református lelképásztor engedelmességre köteles a felsőbb hatalmaságoknak, akiket Isten fölébük rendelt. Így a magyar református lelképásztorok a bekövetkezett változást látva és annak minden következményét levonva nem tehetnek mást, minthogy maguk fölött jogérvényesnek a szovjet kormányt tekintsék.”⁶ Vagyis már itt (igaz csak a KBK lelkészei, de az egész kárpátaljai reformátusság nevében nyilatkozva) elismerték a szovjet hatalom jogérvényességét maguk fölött. Szovjet alattvalók lettek.

Utóbbi deklarációtól kezdve a szovjet birodalom Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsának (VKÜT) részéről már 1946 tavaszán elindult a *terepfelmérés*, hogyan lehetne az újonnan bekebelezett területen az állam szemszögéből kedvező megoldást találni az új felekezetek *magához ölelésére*. Az első próbálkozás már két nappal a Szovjetunióhoz történt csatolás után megindult, hisz 1946 januárjának végén Ungvárra érkezett Andrejev,⁷ akinek elő kellett készítenie az ún. *szabad* keresztény gyülekezeteknek⁸ az Evangéliumi Keresztény-baptisták Össz-szövetségi Tanácsához (EKBÖT) történő csatlakozását. A tárgyalások eredményeképpen a *szabad* keresztények aláírták a

³ Декреты Советской власти. Т. I. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Ин-т истории акад. наук СССР. Москва: Политиздат, 1957. 373–374.

⁴ Petro Viljhovij az USZSZK Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsának elnöke volt 1945–59 között.

⁵ MRE ZSL 2f. 41d. 1947/1726. 3.

⁶ Uo.

⁷ Andrejev A.L. az Evangéliumi Keresztény-baptisták Össz-szövetségi Tanácsának elnök-helyettese, az USZSZK főpresbitere volt ekkor.

⁸ A *szabad* keresztények elnevezés valójában a plymouthi testvéreket vagy darbistákat takarja, amely ébredési mozgalomként John Nelson Darby (1800–1882) írországi prédikátor után kapták elnevezésüket.

csatlakozási szerződést Munkácson február 22-én.⁹ Ezt akkor a helyi reformátusokkal nem tették meg, mert a VKÜT hivatalnokai még nem ismerték őket. A megismerésüket és felmérésüket 1946-ban a hivatal két irányból is elindította. Egyik részről kárpátaljai megbízottjuk, Szerгий Ljamin-Agafonov júniusban kért pontos adatösszeírást a három esperestől a vidéken tevékenykedő református lelkészekről.¹⁰ Ezzel szinte párhuzamosan 1946. július 30. és augusztus 15. között Ivan Poljanszkijnak, a Szovjetunió VKÜT elnökének utasítására kárpátaljai kiküldetésbe érkezett Ja Pugo.¹¹

„Kárpátaljai tartózkodásom alatt lehetőségem nyílt részletesen megismerkedni a vallási szervezetek és az egyházak tevékenységével. A tevékenységükről szóló anyagot a helyi területi tanács- és pártmunkásokkal, valamint a Munkácsi, Beregszászi és Huszti körzet hivatalnokaival folytatott számos beszélgetés során gyűjtöttem. Rajtuk kívül lehetőségem volt részletesen elbeszélgetni a Kárpátaljai terület alapvető egyházainak képviselőivel”

– írta Pugo jelentésében felettesének.¹² A moszkvai hivatalnok szerint a helyi papság arra hivatkozva, miszerint az egyház el van választva az államtól, kihasználta a kontroll hiányát, és széleskörű vallási propagandát folytatott. Külön megemlítette a református egyház missziós csoportját és annak két tagját – Kovács Józsefet és Orgoványi Györgyöt – akik rendszeresen konferenciákat szerveztek Munkácson, ahol a híveik képviselőivel egyházi és lelki jellegű kérdéseket vitattak meg, valamint a hívek vallási erkölcsének megerősítésére törekedtek.¹³ Pugo beszámolója szerint:

⁹ Erről bővebben lásd: ЛЕШКО, О. *Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946–1949 роках*, in: *Саргатика–Карпатика*. Ужгород: Вид-во УжНУ, 2002. № Вип.20: Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. 105–114.

¹⁰ Vö. Ljamin-Agafonov XVI-208/1946. számú, 1946 júniusában kelt körlevelével. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), Ф.1490, Оп.9, Од.зб.18.

¹¹ Pugo Ja. 1945–46-ban a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsa mellett működő VKÜT hivatalának munkatársa volt. *Lásd:* КИРИДОН, Алла: *Республіканська нарада уповноважених Ради у справах релігійних культур по Українській РСР (Київ, 8-11 серпня 1945 р.)*, in: *Історія релігії в Україні: науковий щорічник*. Упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Вид-во «Логос», 2013. Книга I: Історія. 550–560, 553.

¹² Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), Ф.6991. Оп.3. Дело.1112. Арк. 22.

¹³ Uo., 23.

„A római katolikusok és a reformátusok szinte kivétel nélkül magyar nemzetiségűek, ami még tovább bonyolítja a helyzetet. Érthető, hogy először egyházi földjeiket kell felosztani, utána kell megoldani joghatóságuk kérdését. Semmi esetre sem szabad megengedni, hogy élő kapcsolatot tartsanak fenn a Vatikánnal és Magyarországgal. Meg kell szakítaniuk ezt a kapcsolatot, és úgy kell felépíteni egyházi szervezetüket, hogy függetlenek legyenek Rómától és Budapeستől. Mind a római katolikusok, mind a reformátusok a magyar nacionalizmus szellemében nevelkedtek. Nem szeretik, sőt gyakran gyűlölik a Szovjetuniót, és nem csupán szociális, politikai és vallási, hanem nemzetiségi okokból is. Sokat kell dolgozni, hogy átneveljük őket.”¹⁴

Ez a jelentés felvázolta azokat az irányvonalakat, amelyeket később a szovjet hatalom meg is valósított mindkét felekezettel szemben. Meg kell azonban jegyezni, hogy ebben a *javaslat-csomagban* olyan elem is megjelent, amelyet már 1946 nyara előtt meglépett a hatalom, igaz a vidék akkor *még csak* Kárpátontúli Ukrajna átmeneti államalakulat kötelékében volt, de valójában a szovjetesítés már ott és akkor elkezdődött. Pontosabban az államalakulat kormányaként fellépő Néptanács a hatalom helyi képviselőit már 1945 tavaszán az egyházak tulajdonát képező vagyon használatára jogosította fel, ami lényegében elkobzást jelentett.¹⁵ Ugyanekkor államosították a felekezeti iskolákat is, csak egy másik rendelet alapján.¹⁶ És éppen amikor Pugo Kárpátalját járta (1946. augusztus 1-jétől kezdődően) a Kárpátontúli Területi Végrehajtó Bizottság különrendelte alapján már folyamatban volt az egyházi földek államosítása is, amit valóban nemtetszéssel fogadtak minden felekezet részéről.¹⁷ A joghatóság kérdését illetően pedig a reformátusok Viljhovijnak már pár hónappal előtte megadták a választ (igaz, akkor csak szóban). És bár a református lelkészek személyi adatainak beszolgáltatása július hó folyamán megérkezett a VKÜT kárpátaljai megbízottjához, az 1946. évi negyedik negyedévi beszámolójának leadása-

¹⁴ Уо., 40.

¹⁵ Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa *Az egyházi vagyon használatáról* szóló dekrétumát 1945. április 20-án adta ki, lásd: Декрет чис.54 про користування церковним майном. Вістник Народної Ради Закарпатської України, №9, Ужгород, 1 травня 1945 р. (54. számú rendelet az egyházi vagyon használatáról. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye, 9. szám, Ungvár, 1945. május 1. 113.

¹⁶ Декрет чис.58 про здержавлення шкiл. Вістник Народної Ради Закарпатської України. №9, Ужгород, 1 травня 1945 р. (58. számú rendelet az iskolák államosításáról. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye, 9. szám, Ungvár, 1945. május 1. 115.

¹⁷ ДАЗО, Ф. Р-195. Оп. 1с. ОД.зб.40с. Арк.8–9.

kor (1947 januárja) azt jelentette feletteseinek, hogy személyesen nem volt még alkalma találkozni a felekezet korelnökének tartott Bary Gyulával.¹⁸

A VKÜT 1947 első negyedére irányozta elő a református egyház korelnökének hivatalos megválasztását, melynek célja – az ő meghatározásuk szerint – az volt, hogy úgy a vallási, mint az adminisztratív irányítás egy kézben összpontosuljon.¹⁹ Ám miután 1947 februárjában lezajlott a reformátusok területi megbízottjának megválasztása, de annak személye nem felelt meg az államhatalomnak, akkor épp kapóra jött az ötlet, miszerint az ugyancsak protestáns reformátusokat talán jobb lenne beolvasztani az Evangéliumi Keresztény-baptisták (EKB) szervezetébe. A birodalmi bürokrácia által már kellőképpen ismert EKB 1947-re a Szovjetunióba került protestánsok *gyűjtőszervezetévé* vált.²⁰ Sőt, annál is inkább kívánatos lett volna ez az egyesülés, mivel maga az EKB szervezetének élén álló Össz-szövetségi Tanács (ÖT) olyan központosított struktúrává vált és oly mértékben koncentráta az információkat egy csúcsszervezetbe, s továbbította az államhatalom felé, *mintha annak strukturális leképeződése lett volna.*²¹

Első lépés – a függetlenség felszámolására tett próbálkozás

1947 tavaszán Ravasz László püspök, a Magyar Református Egyház Egyetemes Konventjének lelkészi elnöke kezdeményezését követően a Moszkva központú EKBÖT küldötte, Illés *Ivanov* megérkezett Kárpátaljára és elkezdte a kért egyesülési tárgyalásokat.²² A református lelkészekben ekkor

¹⁸ Uo., 4.

¹⁹ Uo., 15.

²⁰ 1947-ra az EKB szervezetébe már beolvasztották a *szabad* keresztényeket, a pünkösdistákat, majd az észti, lett és litván baptistákat, az Apostoli tanítás szerinti evangéliumi keresztényeket, végül a mennonitákat is. Lásd: БЕЛЯКОВА Н.А., ДОБСОН М. Женщины в евангельских общинах послевоенного СССР. 1940–1980-е гг. Исследование и источники. Москва: «Индрик», 2015. 23.

²¹ БЕЛЯКОВА, Надежда. Всесоюзный совет евангельских христиан-баптистов – продукт и заложник сталинской религиозной политики, in: Конфессиональная политика Советского государства в 1920–50-е годы: Материалы XI международной конференции. Москва, 2019. 418–428, 425.

²² Erről bővebben lásd: SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya: „Többet tenni most nem lehet. Irattárba!” A kárpátaljai reformátusok és az orosz baptisták egyesülési/együttműködési történetéről (1947), in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): Hagomány, identitás, történelem 2019, 2. köt., Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 377–398.

sejlett fel, hogyan végződött a *szerződés* keresztény gyülekezetek tárgyalása és csatlakozása az EKB-hoz. Majd ahogyan haladtak előre a megbeszélésekkel, és egyre több kérdésben vált egyértelművé, hogy Ivanov valójában nem tárgyalni jött, hanem kész belépési nyilatkozatot hozott, amit csak alá kellett volna írni,²³ az abban résztvevő református lelkészek véleménye kezdett megoszlanı az egyesülés kérdéséről. A Keleti Baráti Kör egyértelműen támogatta azt, arról egyik tagjuk így vélekedett: „Jelenleg itt van Moszkvából egy baptista főpresbiter, a Ravasz püspök úr kérésére. Személyesen ismerem, nagyon áldott ember! Hallgattam az előadását. Isten általuk is segítségünkre siet”.²⁴ Eközben a három esperes közül kettő – Bary Gyula és Lajos Sándor – kategorikusan ellenezte.²⁵ Ez utóbbiban benne lehetett az, hogy az egyházszerkezeti kérdések megvitatása kapcsán napvilágra került, miszerint az EKB-nál a vertikális struktúra vége Moszkvában állt össze egy csoport kezében (ez volt az ÖT), amely saját szerkezeten belül létrehozta a meghatalmazotti pozíciót, aki az ún. káder-rotációt kezelte. Akkor a reformátusoknak még furcsa volt, talán elfogadhatatlan is, hogy az egyházi személyek kinevezését előre egyeztetni kell az állami szervekkel.²⁶ Pedig a februárban lezajlott területi megbízott (sztársij) választást pont ezért nyilvánította semmissé a kijevei VKÜT elnöke, csak akkor ezt a lelkészek még nem tudták.²⁷ Az EKB egyházi elöljárói mindenhol szorosán együttműködtek az államhatalommal, ami pedig az állami politika eszközüvé tette őket.²⁸ Akkor, 1947 nyarán ezt a lehetőséget Bary Gyula és Lajos Sándor hevesen ellenezte – mondván – ezzel megsértenék a református egyházi törvényeket. De nem csak ők, hanem a magyar és csehszlovák idősorokban szocializálódott, az egyházi törvénykezés alapján tevékenykedő papság zöme szintén ellene volt az egyesülésnek. Az ellenzés okai között volt, hogy az EKB-al egyesülve – ahogyan Ivanov fogalmazott – a reformátusoknak joghatóságilag teljes mértékben alá kell vetniük magukat az Össz-szövetségi Tanácsnak.²⁹ Ez pedig a zsinat-presbiteri elv alapján mű-

²³ ВОЙНАЛОВИЧ, Віктор: *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інститутів в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс*. НАН України, Ін-т політ. і етнології, Київ, Світогляд, 2005. 652.

²⁴ A levelet idézi: FEJŐS Zoltán: A kárpátaljai reformátusok helyzete és kilátásai 1946–47-ben. *Pro Minoritate* 6(1997/1), 33–37, 34.

²⁵ ВОЙНАЛОВИЧ: *Партійно-державна*, 652.

²⁶ Белякова: *Всесоюзный совет*, 427.

²⁷ Szamborovszkyné Nagy: *Többet tenni*, 388.

²⁸ Белякова: *Всесоюзный совет*, 428.

²⁹ ДАЗО, Ф.1490. Оп.1. Ол.зб.18. Арк. 31.

ködő egyházközségi autonómia felszámolását jelentette volna. Ám Baryn kívül mégis mindenki újra és újra leült tárgyalni „az említett együttműködés gyakorlati keresztülviteléről”.³⁰ A hosszúra nyúlt, de eredménytelen tárgyalásoknak végül a VKÜT kijevi vezetője vetett véget, mivel a kijevi hivatalt nyugtalanította, hogy

„[...] az EKB-kal történő tárgyalások felélénkítették a reformátusok »fanatikus« részét és újra elburjánoztak a gyülekezések, megbeszélések, »kongresszusok«. Mindezekkel a Szovjetunió elleni következő rágalmozást készítik elő. [...] Ezért semmilyen »közeledést« nem lehet megengedni a reformátusoknak az evangéliumi keresztény-baptistákkal és a lehető leghamarabb fel kell számolni ezt a »barátkozást«, főleg az ún. »ébredési« mozgalom tagjai és az EKB között.”³¹

Így került 1948 elejére a református egyház – ahogyan a hivatal vezetője fogalmazott – *üvegóra*, vagyis nagytító alá.³²

Állami bejegyzési kötelezettség – a hagyományos egyházszervezet fellazítása

Ahogy már említettük, az új államhatalom a vidék egyházközségeinek működését állami bejegyzéshez (regisztrációhoz) kötötte, amely valójában az 1918-ban kiadott törvénynek a kiterjesztését jelentette a területen működő egyházközségekre. Ennek értelmében a híveknek minden településen kérelmezniük kellett az egyházközségük létrehozásának bejegyzését, mintha addig az nem is létezett volna. És míg a római katolikusoknál a regisztráció az 1947. év elején elég gyorsan lezajlott, a reformátusok kérelmének befogadását a legális tevékenység elismerésére, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USZSZK) VKÜT hivatali vezetése halogatta. A késleltetés egyik okáról már tettünk említést, miszerint a szovjet bürokrácia nem ismerte a reformátusokat, csak azt tudták róluk, hogy protestánsok. Ezért *karolták fel* és engedélyezték 1947-ben az EKB szervezetébe történő beolvastást ígérő tárgyalásokat. Ám az az állami beavatkozás miatt megghiúsult, amelynek eredményeképpen azonban 1948 májusában pont a haloga-

³⁰ ДАЗО, Ф.1490. Оп.1. Ол.зб.18. Арк. 20–21.

³¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ), Ф.4648. Оп.2. Спр. 49. Арк. 140.

³² Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Ф.1. Оп.23. Спр.5069. Арк. 34.

tást addig előíró VKÜT moszkvai hivatala kezdte sürgetni a református közösségek regisztrációjának elindítását.³³

Maga a regisztráció kérdése többször és több kérdés kapcsán is felmerült a hivatali iratokban. Viljhovij 1946. február végi első rendelkezésében, amelyet a leendő kárpátaljai vallásügyi meghatalmazotthoz, Ljamin-Agafonovhoz írt, azt jelezte, hogy mivel „a református egyház hívei a háború alatt a magyar hadseregben szolgáltak, ezért szervezeteiket államilag nem lehet regisztrálni”.³⁴ A következő említés a terület református közösségeinek regisztrációjáról 1947. március 10-i datálással olvasható, amikor Jurij *Szadovszkij* hivatalos átiratban érdeklődött az USZSZK vallásügyi vezetőjétől, hogy mi a helyzet a kárpátaljai reformátusok ügyeivel?³⁵ Tart-e még papjainak repatriációja, s hogy véleménye szerint el lehet-e kezdeni az állami regisztrációt? Egyben felvetette, hogy amennyiben az összeírások és a visszahonosítás folyamata még zajlik, akkor szerinte inkább 1948 januárjára kell azt áttolni.³⁶ Ezután született Viljhovij 1947. március 22-i rendelkezése (amelynek utolsó, 7. pontjában kijelentette), miszerint csak a református egyházzal kapcsolatban kért teljeskörű beszámoló benyújtását követően lehet a regisztráció kérdésére visszatérni.³⁷ Időben ezt követően zajlott Györke István és körének a KGB általi megfigyelése, majd a Sztálinnak írt levél/hitvallás megfogalmazása, aztán májusban a Keleti Baráti Kör betiltása, június–júliusban pedig az EKB-kal folytatott tárgyalás elindítása. Ugyanakkor, amikor a Szovjetunió VKÜT elnöke véglegesen megiltotta a reformátusok és az EKB együttműködését/egyesülését (1948. április 20.), egyben utasította is Viljhovijt, hogy „lehetőség szerint a legzárosabb határidőn belül hajtsák végre annak a 76 református egyházközségnek a regisztrációját, amelyek rendelkeznek lelkésszel. A maradék 15 községnek a regisztrációját javasoljuk elutasítani”.³⁸ Az 1948. január 1-jei adatok szerint 92 egyházközségben 82 lelkész szolgált.³⁹ A rendelkezésben Poljanszkij azonban szigorúan megiltotta az újonnan alakult közösségek regisztrációját. Ezt az utasítást Kijevből április 23-án továbbították Ungvárra az időközben új vallásügyi meghatalmazott címére, Mihajlo *Rasputykon*nak. Majd május 11-én Viljho-

³³ ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 42. Арк. 210.

³⁴ ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.2, Спр. 55. Арк. 1.

³⁵ Jurij *Szadovszkij* ekkor a Szovjetunió VKÜT elnökének, Poljanszkijnek a helyettese volt.

³⁶ ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.1. Спр. 25. Арк.162, Спр. 26. Арк.87.

³⁷ ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 34. Арк.134.

³⁸ ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 49. Арк.140.

³⁹ ВОЙНАЛОВИЧ 2005. 680.

vij egy külön levélben, aprólékosabb bontásban részletezte a teendőket az új hivatalnok számára, melyben kifejtette, hogy ha a pap nem tartja be a regisztrációs folyamatot, akkor a közösség nem használhatja a templomot. De akkor sem kapott működési engedélyt a lelkész, ha magát magyar alattvalónak tartotta, s nem ismerte el szovjet állampolgárságát.⁴⁰

Az egyházközségek azonban az engedélyezési eljárásról 1947 nyarán értesültek először hivatalosan egy esperesi körlevélből, miután a római katolikus testvérek közösségei már túl voltak rajta. Ebben a körlevélben írtak először a bejegyzés előfeltételeiről, miszerint nem kevesebb, mint húsz hívő kérvényezze a helyi küldöttek tanácsánál a közösségi bejegyeztetést. Miután a kérvényt a tanácsnál befogadták, a település közgyűlésén kellett húsz főt megválasztani: „ez a 20 /husz/ ember képezi az egyházközség magvát. Ők írják alá az állammal kötendő szerződést és egyéb iratokat: általában felelősek az egyházközségben mindenért” – szövelt a körlevél egyik mondata.⁴¹ S mivel az 1918-as törvény alapján az egyházközségek nem bírhattak semmilyen ingatlannal (nem voltak jogi személyek), ez a 20 ember kapta meg a közvagyonná minősített templom használati jogát, s aláírásukkal vállalták, hogy megőrzik és védik a *köznépi tulajdont*. Emellett őket terhelték azok a kiadások, amelyek az ingatlan használata folyamán felmerültek, mint például a folyamatos felújítások, állagmegóvások, egyben kötelezték magukat arra, hogy csak vallási célra fogják az épületeket használni.

Am ez az állami nyilvántartásba vétel nem ment olyan gördülékenyen, ahogy azt a hatalom láttatni szerette volna. Az egyházmegyei vezetésnek minden egyes egyházközséggel külön kellett tárgyalnia az ügyről, s még így is több hónapot kellett várni egy-egy kérvény állam általi befogadására. A Beregi Egyházmegye esperesi hivatalának 1948/18. szám alatt kelt körlevele még mindig csak arról értesítette az illetékes egyházközségeket, hogy melyik település bejegyzési kérvényének befogadása kb. mikorra volt várható. A regisztrációra várva derült ki az is, hogy át kellett szervezni az egyházvezetést, aminek elengedhetetlen feltétele volt az egyházközségi közgyűlés összehívása. A közgyűléshez viszont szükségük volt a Községi

⁴⁰ ЦДАБОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 49. Арк.144.

⁴¹ Kárpátaljai Református Egyház Levéltára és Múzeuma (KRELM), I. fond, 10. C. *Esperesi körlevél az egyházközségek regisztrációjával kapcsolatban*.

Komité engedélyére. Ám előtte mindenkinek le kellett mondania mindenféle megbízatásáról.⁴²

A regisztráció folyamatának előkészítése idején Raszputyko 1948. június 3-án megbeszélést folytatott két esperessel, Gencsy Bélával és Illyés Istvánnal.⁴³ A hosszadalmas tanácskozás végén abban maradtak, hogy magát a regisztrációt június elején elkezdi és, előreláthatóan, szeptemberre befejezi. A hivatalos eljárás kezdetét megelőzően, június 9-én Beregszászban a három esperes,⁴⁴ mint a Kárpátaljai Református Egyház vezetősége ún. lojalitási nyilatkozatot volt kénytelen megfogalmazni a VKÜT kárpátaljai meghatalmazottjának címezve, amelyben (az 1945-ös nyilatkozathoz hasonlóan) teljesen elhatárolódtak bármely más állam egyházától.⁴⁵

A fennmaradt VKÜT iratok alapján az állapítható meg, hogy a református közösségek állami bejegyzését a hivatal 1948 áprilisa és szeptembere között tervezte végrehajtani,⁴⁶ ám a folyamat végül június 14-én kezdődött el és december 31-ig elhúzódott.⁴⁷ A regisztráció folyamatában született hivatalos jelentések, átiratok többször visszatérnek annak a ténynek a konstataására és kiemelésére, miszerint „a regisztráció azt tárta fel, hogy a reformátusok kizárólag magyar nemzetiségűek, társadalmi helyzetüket tekintve parasztok, a városban élők pedig kereskedők, kisiparosok, kézművesek és alkalmazottak.”⁴⁸

A VKÜT kárpátaljai meghatalmazottjának 1948. év végi beszámolója szerint a reformátusoknak 92 egyházközségből és 72 lelkészből 1949. január 1-jéig 60–60 kapta meg működéséhez az állami engedélyt.⁴⁹ Emellett 12 közösségtől és 12 lelkésztől megtagadták a működési jóváhagyást, mert lelkészeiket politikailag megbízhatatlannak tartották. Ilyen közösség volt többek között Técső, Huszt, Nagyszőlős, Munkács, Ungvár, amelyek jelentős számú hívő közösséggel rendelkeztek.⁵⁰ Húszt közösség meg

⁴² A nagyberegi református egyházközség presbitériumának jegyzőkönyvei 1945–1948 között, 79. *Jegyzőkönyv a nagyberegi református egyházközség presbitériumának 1948. évi június hó 27. napján tartott gyűléséről.* Nagyberegi Református Parókia.

⁴³ Gencsy Béla az Ungi-, Illyés István a Beregi Egyházmegye esperese volt ekkor.

⁴⁴ A harmadik, Ugocsa-Máramarosi Egyházmegye esperese Ekkor Lajos Sándor volt.

⁴⁵ ЦДАБОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 49. Арк.136.

⁴⁶ ЦДАБОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 42. Арк.198.

⁴⁷ Uo., 210.

⁴⁸ Uo., 196.

⁴⁹ Uo., 220.

⁵⁰ Uo., 228.

azért nem kapta meg az engedélyt, mert nem rendelkezett saját lelkiesszel.⁵¹ Utóbbi kapcsán az esperesek felvetették, hogy egy évvel korábban a római katolikusok számára 62 gyülekezetnek adtak működési engedélyt, ahol mindösszesen 35 plébános szolgált, s ez akkor nem okozott semmilyen problémát. Miben rosszabbak a reformátusok tőlük? – érdeklődtek.⁵² Erre a felvetésre azonban soha nem érkezett válasz.

A regisztráció megadásakor az állami szervek kategorikusan megtiltották a szervezett hitoktatást, a konfirmációra történő felkészítést, magát a konfirmációt és a belmissziót is. És ahogyan az 1918-as dekrétum 9. pontjában fogalmaztak: a vallásoktatást iskolákban tartani tilos volt, azt csak egyéni módon, személyesen lehetett folytatni.⁵³ Vagyis ezzel a vallásgyakorlás visszaszorult a magánszférába: a családba és a templom falai közé. Ekkor a reformátusok 90%-a falvakban élt, ahol a templomok még 1946 nyarán is a reggeli és az esti istentisztelet alkalmával tele voltak hívekkel,⁵⁴ amelyet azonban az 1947 elejétől létrejött kolhozok vezetősége sérelmezett mondván – késlelteti a munkakezdést. Igaz, ez utóbbi település- és lelkiességfüggő volt, mert még az 1950-es évek elején is voltak olyan falvak, ahol a lelkész és hívei az igen korai kelést is vállalták, hogy az Isten ígéjével kezdjék a napot.

Az állami működési engedélyek kiadásának folyamatában az egyik leginkább *laszító momentum* az ún. Húszas Tanács létrehozásának kényszere volt. Ennek oka, hogy az engedélyezési folyamatra a kérvényt a közösség csak akkor tudta benyújtani az illetékes települési tanács felé, ha 20 helyileg választott nagykorú lakos, aki egyben gyülekezeti tag is volt, aláírta azt. Ők képviselték az egyházközséget az államhivatal felé – funkciójában pedig a presbitériumot helyettesítette, hisz legtöbb községben az egykori gondnok, jegyző, kántor, harangozó, pénztáros és a presbiterek alkották a Húszas Tanácsot. Ám ez a választás lehetőséget adott a községi tanácsok számára, hogy saját emberüket ültessék az egyházközség irányítószerveibe. És bár ilyen esetek is előfordultak egyes községekben, de nem ez volt a jellemző. A Húszas Tanács kötelező létrehozásával úgy a reformátusokat, mint a római katolikusokat a pravoszláv egyház gyülekezet-szervezési rendszerének átvételére kötelezte az állam. Ez önmagában a zsinat-presbiteri elv el nem fogadását, egyben mellőzését jelentette a birodalmi bürokrácia részéről.

⁵¹ ЦДАБОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 42. Арк. 227.

⁵² Уо., 228.

⁵³ *Декреты Советской власти*, с. 374.

⁵⁴ ГАРФ, Ф.6991, Оп.3. Дело.1112. Арк. 22.

Ugyancsak egyházszerkezeti lazításként lehet elkönyvelni az állam részéről azt a tudatos viselkedést, miszerint szándékosan más megnevezéseket használt a református egyház különböző tisztségeit betöltőkre, mint ami a valós szláv megfelelője volt (már ha volt). Ilyen volt például az esperesi státusz, amit vagy mellőzött, vagy ha 1949 végéig a tisztséget betöltő emberre utaltak, akkor *dekánnak* (декан⁵⁵) vagy *szjtársij dekán* (старший декан⁵⁶), esetleg korelnöknek *szeniornak* (сеньор) nevezték, néha pedig *kerületi vezetőnek*.⁵⁷ A szenior szláv megfelelőjét, a *szjtársijt* (старший) pedig a református egyház területi megbízottjára használták. Ugyancsak következetesen kerülték a püspök fogalom használatát és az egyházkerület elnevezését. Ezeket a *félre- és másként nevezéseket* először nyelvi megnevezésként könyvelték el a reformátusok, ám a vallásügyi hivatalnokok belső használatra készült korabeli dokumentumaiból egyértelműen kiderült, hogy nem így volt. A lelkészek akkor erre nem jöttek rá azonnal, csak miután kitartóan többször rákérdeztek és kijavították azokat. Ugyanis a hivatalnokok és feletteseik belső levelezéseikben, átirataikban használták úgy a reformátusok területi megbízottjára az *oblasztnöj doverennöj* (областной доверенный⁵⁸), a püspöknek megfelelő *episzkop* (епископ⁵⁹) és az egyházkerületnek megfelelő *cerkovnöj okrug* (церковный округ) fogalmakat, egyedül az esperest nem tudták értelmezni pravoszláv mintára.

Jelentős csapás volt a református közösség részére, hogy a regisztráció évében Simon Zsigmond asztélyi és Fekete Gyula csetfalvai lelkészeket le tartóztatták. Előbbit két héttel a regisztráció megkezdése után, 1948. június 28-án, mint a Keleti Baráti Kör vezetőjét,⁶⁰ utóbbit pedig augusztus 16-án, ugyancsak a KBK tagsága miatt.⁶¹ Mindkettőjüket 25–25 év javító-nevelő munkatáborban letöltendő büntetésre ítélték.

⁵⁵ ДАЗО, Ф.1490. Оп.1. ОА.зб.18. Арк. 6.

⁵⁶ Уо., 23.

⁵⁷ ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 42. Арк. 236.

⁵⁸ ДАЗО, Ф.1490. Оп.1. ОА.зб.18. Арк.16.

⁵⁹ Уо., 11.

⁶⁰ FODOR Gusztáv: *Akik a nagy nyomorúságból jöttek... A sztálini diktatúra koncepciók pereit kárpátaljai református lelkész ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek.* Debrecen, Kárpátaljai református Egyház – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017, 201.

⁶¹ Уо., 232.

Adminisztrációs központ kialakítása – az egyházmegyéek felszámolása

Miután a regisztrációs folyamattal szétzilálták a református közösségek egy részét, illetve a legnagyobb létszámú egyházközségek nem kaptak működési engedélyt, az államhatalom elérkezettnek vélte a hagyományos református egyházszerkezet felszámolásának idejét. Erre már 1946 közepétől készültek, s 1947 elején tervezték végrehajtani.⁶² Ám az 1947-es évben egy sor – a birodalmi bürokrácia által előre nem várt – esemény zavarta meg a reformátusokkal tervbe vett folyamatokat.⁶³

A kérdés folyamatosan ott lebegett, mint megoldandó probléma az egész 1948-as évben is, a területi meghatalmazott többször utalt rá beszámolóban mint elvégzendő feladatra. Ám igazából csak 1948 őszén volt kénytelen komolyan foglalkozni az ügygel, amikor a be nem regisztrált egyházközségek ügyében az esperesek egymás után kezdtek megjelenni a VKÜT kárpátjai meghatalmazottjánál Ungváron. Raszputyko írásban többször panaszkodott kijevi felettesének, hogy nem hagyják nyugton ezek – ahogy ő fogalmazott – *kerületi vezetők*, mert egyik nap az egyik, másik nap a másik jelent meg nála mindenféle beadvánnyal és kérelemmel. A belső hivatali levelezésből az is kitetszik, Raszputyko alig várta, hogy lezárja az egyházközségek bejegyzésének nem csak időigényes, de számára fárasztó folyamatát, s már 1948 júliusában javaslatot tett a reformátusok egyházi központja kérdésének megoldására, miszerint: „Úgy vélem, református egyházi központnak legcélszerűbb Ungvárt kijelölni és akkor az ungvári lelkész lehet majd az egyház feje is”.⁶⁴ Ám problémát okozott, hogy már akkor tudta, az Ungváron szolgáló Ruszka Zsigmond nem fog működési engedélyt kapni. Így kijevi felettesével azon gondolkodtak, kit is válasszanak a város lelkészévé. Ahogy már említettük, a regisztráció 1948 decemberének végén befejeződött, s Raszputykonak még ekkor sem volt javaslata – a hivatali levelezésben – *egyházi adminisztrátor* személyére, mivel a kiszemelt beregi esperes, Illyés István nem vállalta el a neki felajánlott ungvári lelkészi állást.⁶⁵

⁶² Vö. ДАЗО, Ф. Р-195. Оп. 1с. ОА.36.40с. Арк.14.

⁶³ Ilyen nem várt esemény volt az 1947. februári el nem ismert területi megbízott-választás, majd az EKB-kal elindult egyesülési tárgyalás, a Keleti Baráti Kör tagságának aktivizálódása, a KGB vizsgálódása. Erről bővebben lásd: Szamborovszkyné Nagy: *Többet tenni*, 377–398.

⁶⁴ ЦДАБОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 42. Арк.196

⁶⁵ Uo., 229.

Így utóbbi közösségnek – nem lévén lelkésze – a működési engedélyt sem adták meg.

Végül (több mint egy év csúszás után) 1949 első negyedévére tervezték be, hogy pontot tesznek az ügy végére és végleg kijelölik az ún. *egyházi központot* a reformátusok számára. Ez az egyházi központ az egész területen (értsd Kárpátalja) működő minden egyházközséget fogta volna össze, felszámolván ezzel a belső felosztást, vagyis az egyházmegyéket, s az egyházi adminisztrátort állította volna a református egyház élére a püspök helyett.⁶⁶ Ez a belső hivatali utasítás valójában a még megmaradt eredeti református egyházszervezés szovjet (pravoszláv) mintára történő átalakítását vetítette előre. Az egyik 1949. januári VKÜT hivatali belső átírat már kijelentette: a református egyházközségek összességének élén a dékánnak (vagy főesperesnek) kell majd állnia, akinek adminisztratív központja Ungvár, a *Kárpátontúli* terület közigazgatási központja, s a Húszas Tanácsok vezetői közvetlenül neki rendelődnek alá. Ekkor Raszputyko már felvetette erre a hivatalra Gencsy Béla, mint a *legliberálisabb* esperes nevét.⁶⁷ A megvalósításra azonban az oly agilis kárpátaljai VKÜT meghatalmazottnak is 1949. év végéig várnia kellett, ugyanis amíg Bary Gyula lelkészi korelnök nem vount vissza tevékenységétől, addig Gencsy nem volt hajlandó elfogadni a neki felajánlott *dékáni* (főesperesi) tisztséget. Miután 1949 decemberében Bary egészségügyi okok miatt már nemigen tudta lelkészi teendőit ellátni, Gencsy immár úgy érezte, nem lesz tiszteletlenség, ha ő veszi át a Kárpátaljai Református Egyház irányítói szerepét. Magára az eseményre 1949. december 23-án Ungváron került sor, amikor is a három esperes – Lajos Sándor, Gencsy Béla és Illyés István – végül elfogadta az állami követelést és nyílt szavazással Gencsyt választották – ahogy az állami szervek nevezték – dékánnak, vagy *főesperesnek*.⁶⁸ A református egyházszervezetben végrehajtott változtatásokat Viljhovij olybá tüntette fel, mintha az személyes érdeme lett volna.⁶⁹

Ez az egyközpontú alárendelődés minden addigi egyházközségi tisztséget, mint az esperes, gondnok, zsinat, püspök, illetve az egyházmegyéket egyszerre számolta fel. Ekkor a 91 egyházközségből 61 rendelkezett állami bejegyzéssel, s ugyancsak 61 templomot használhattak hivatalosan a hí-

⁶⁶ ЦДАБОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 42. Арк. 236.

⁶⁷ Уо., 196.

⁶⁸ ЦДАБОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр.66. Арк.2–3.

⁶⁹ ЦДАГОВУ, Ф.1. Оп.24. Спр.12. Арк.144, 145.

vek,⁷⁰ de már csak 59 lelkész szolgált,⁷¹ mivel 1949 márciusában Asszonyi István forgolányi, novemberben pedig Zsurki József nagypaládi lelkészeket – szovjetellenes tevékenység vádjával – letartóztatták,⁷² és 25–25 évnyi javító-nevelő munkatáborban letöltendő büntetésre ítélték.

1. táblázat. A kárpátaljai református egyházközségek állapota 1949. december 31-i állapot szerint, a regisztráció szempontjából (forrás: ЦДАБОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 69. Арк.179.)

	Körzet	Egyházközségek			Lelkészek	
		száma összesen	ebből regisztrált	nem regisztrált	száma összesen	ebből regisztrált
1.	Ungvári	22	16	6	16	16
2.	Munkácsi	7	5	2	5	5
3.	Beregszászi	35	25	10	25	25
4.	Nagyszőlősi	23	14	9	14	12
5.	Huszt	2	1	1	2	1
6.	Técsői	1	–	1	1	–
7.	Ilosvai	1	–	1	–	–
	Összesen:	91	61	30	63	59

2. táblázat. A kárpátaljai református lelkészek bizonyos statisztikai adatai 1949. december 31-i állapot szerint (forrás: ЦДАБОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 69. Арк.180.)

Lelkészek száma összesen (fő)	Felszentelés ideje szerinti megoszlás (fő)					Életkor szerinti megoszlás (fő)		
	1916-ig	1918–30 között	1930–41 között	1941–45 között	1945 után	40 év alatt	41–55 között	55-től idősebb
59	16	17	20	4	2	18	20	21

Mideközben folytatódott a lelkészek számának csökkenése, ugyanis az 1949-es év folyamán a KBK tagságához tartozó Kovács Zoltán, Pázsit József, Huszt Béla, Györke István lelkészeket és Gulácsy Lajos lelkészegítő szovjetellenes tevékenységükért letartóztatták, s ugyancsak javító-nevelő munkatáborban letöltendő büntetésre ítélték. Igaz, ezek a lelkészek nem

⁷⁰ ЦДАБОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр.69. Арк.179.

⁷¹ Uo., 180.

⁷² Uo., 173.

rendelkeztek állami regisztrációval,⁷³ tehát hivatalosan nem is hirdethették Isten ígését. Ám tekintélyüknél fogván jelentős szerepet töltöttek be közösségeiken belül, mivel az ige hirdetést nem hagyták abba annak ellenére sem, hogy nem kapták meg az állami bejegyzésüket.

ÖSSZEGRZÉS

Összegzésképpen elmondható, hogy a kárpátaljai reformátusok számára a második világháború utáni átmeneti korszak 1946 januárja és 1949 decembere közötti időszakot ölelte fel. Ebben a négy évben a zsinat-presbiteri elv szerint építkező reformátusság megítélése (melyet a szovjet birodalmi bürokrácia addig nem ismert) többször változott. 1946 elején egyértelműen ellenségként tekintettek rájuk, mivel „a református egyház hívei a háború alatt a magyar hadseregben szolgáltak, ezért szervezeteiket államilag nem lehet regisztrálni”.⁷⁴ Egy hónap múlva (a munkácsi találkozón) a református lelkészek válasza után, miszerint – minden hívő református lelkipásztor engedelmeskedni köteles a felsőbb hatalmasságoknak, akiket Isten fölénk rendelt, s maguk fölött jogérvényesnek a szovjet kormányt ismerik el – megváltozott a VKÜT hozzáállása. Még azt is elnézték (sőt a háttérből szorgalmazták), hogy esetleg az Evangéliumi Keresztény-baptistákkal egyesüljenek. Ám az elhúzódó tárgyalások alatti időben lelkészeik múltját átvilágították, s rádöbbenek, mégiscsak jobb lesz önálló felekezetként elkönyvelni őket, mert így legalább szem előtt tudják tartani tevékenységüket. Így az 1948. év második felében közösségeik 2/3-a működési engedélyt kapott. A szándékosan nem regisztrált egyházközségektől azt várták, szép csendben megszűnnek, mivel közben nyolc lelkészüket szovjetellenes tevékenység címén letartóztatták és elítélték. Végül 1949 végén – megszüntetve a presbitériumokat, egyházmegyéket, a gondnoki, esperesi, püspöki címeket – egy egyházi adminisztrátor (dékán) irányítása alá helyezték az összes regisztrált közösséget. Ezzel *szovjet mintára* formálták át a református egyházszervezetet, amely immár (a bürokrácia felől nézve) az állami hierarchia szerint épült fel.

⁷³ ЦДАБОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 42. Арк. 234.

⁷⁴ ЦДАБОВУ, Ф.4648. Оп.2, Спр. 55. Арк. 1.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Ф.	=	Фонд / fond
оп.	=	опис / opisz (levéltári állag jegyzéke)
д.	=	дело / gyelo (levéltári ügyirat, iratsomó oroszul)
од.зб.	=	одиниця зберігання / odinicja zberihanja (szó szerint = őrzési egység, iratsomó ukránul)
спр.	=	справа / szprava (levéltári ügyirat, iratsomó ukránul)
арк.	=	аркуш / árkus (oldal)

IRODALOMJEGYZÉK

Elsődleges és levéltári források

Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltára és Múzeuma (KRELM), I. fond, 10. C.

Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZSL), 2.f. fond Egyetemes Konvent iratai, Konventi Külügyi bizottság iratai, 41. doboz Külföldi reformátusok ügyei.

Nagyberegi Református Egyházközség iratai.

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), Москва / Orosz Föderáció Állami Levéltára, Moszkva. Фонд 6991 Совет по делам религий при Совете Министров СССР / 6991. fond. Az SZSZKKSZ Minisztertanácsa mellett működő Vallásügyi Tanács. Опис 3. Совет по делам религиозных культов при Совете Министров СССР. 1944–1960 гг. / Opisz 3. Az SZSZKKSZ Minisztertanácsa mellett működő Vallási Kultuszok Ügyei Tanács. Az 1944–1960-as évek iratanyagai;

– ГАРФ, Ф.6991. Оп.3. Д.1112. – Материалы о работе уполномоченного по Закарпатской области 1946-1947 гг.

Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), Ужгород / Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Ungvár.

Фонд Р-195. Уполномоченный совета по делам Русской православной церкви по Закарпатской области / Р-195. fond. Az Orosz Pravoszláv Egyház Ügyei Tanácsának kárpátaljai területi meghatalmazottjának iratai.

Фонд Р-1490. Уполномоченный совета по делам религиозных культов / Р-1490. fond, Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsának kárpátaljai területi meghatalmazottjának iratai.

– ДАЗО, Ф. Р-195. Оп. 1с. Од.зб.40с.

– ДАЗО, Ф.1490. Оп.1. Од.зб.18.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ), Київ / Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Köz-

ponti Állami Levéltára, Kijev. Фонд 4648. Рада в справах релігії при Міністерстві у справах міграції і національностей України та її попередники: (об'єднаний фонд) / 4648. fond. Ukrajna Migrációs és Nemzetiségi Minisztériuma mellett működő Vallási Ügyek Tanácsa és annak elődei: (összevont fond). Опис 4. Уповноважений Ради в справах релігійних культур при РНК РМ СРСР по УРСР дел за 1944-1965 pp. / 4. opis. Az SZSZKSZ Minisztertanácsa mellett működő Vallási Kultuszok Ügyei Tanács Ukrán SZSZK meghatalmazottjának 1944-1965. évek iratai.

- ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.1. Спр. 25.
- ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.1. Спр. 26.
- ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.2. Спр. 49.
- ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.2. Спр. 55.
- ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 34.
- ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 42.
- ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 66.
- ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр. 69.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) Київ / Ukrajna Társadalmi Egyesületeinek Központi Állami Levéltára, Kijev. Фонд 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991) / 1. fond. Ukrajna Kommunista Pártjának Központi Bizottsága (UKP KB), Kijev (1918–1991).

- ЦДАГОУ, Ф.1. Оп.23. Спр.5069.
- ЦДАГОУ, Ф.1. Оп.24. Спр.12.

Вістник Народної Ради Закарпатської України. 1 травня 1945 р.

Декреты Советской власти. Том I. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Ин-т истории акад. наук СССР. Москва: Политиздат, 1957.

MÁSODLAGOS FORRÁSOK

FEJŐS Zoltán: A kárpátaljai reformátusok helyzete és kilátásai 1946–47-ben. *Pro Minoritate* 6(1997/1), 33–37.

FODOR Gusztáv: *Akik a nagy nyomorúságból jöttek... A sztálini diktatúra koncepciójás pereit kárpátaljai református lelkész ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek.* Debrecen, Kárpátaljai Református Egyház – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017.

SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya: „Többet tenni most nem lehet. Irratárba!” A kárpátaljai reformátusok és az orosz baptisták egyesülési/együttműködési történetéről (1947), in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, identitás, történelem 2019*, 2. köt., Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli

- Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 377–398.
- БЕЛЯКОВА Н., ДОБСОН М.: *Женщины в евангельских общинах послевоенного СССР. 1940–1980-е гг. Исследование и источники*, Москва, «Индрик», 2015.
- БЕЛЯКОВА, Надежда: Всесоюзный совет евангельских христиан-баптистов – продукт и заложник сталинской религиозной политики, in: *Конфессиональная политика Советского государства в 1920–50-е годы: Материалы XI международной конференции*, Москва, 2019. 418–428.
- ВОЙНАЛОВИЧ, Віктор: *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс*. НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж, Київ, Світогляд, 2005.
- КИРИДОН, Алла: Республіканська нарада уповноважених Ради у справах релігійних культів по Українській РСР (Київ, 8-11 серпня 1945 р.), in: *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*. Упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Вид-во «Логос», 2013. Книга I: Історія, 550–560.
- ЛЕШКО, О. Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946–1949 роках, in: *Сарпатіка–Карпатіка. № Вип.20: Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи*. Ужгород: Вид-во УжНУ, 2002. 105–114.

ABSTRACT

Ibolya Szamborovszkyné Nagy:*The Transformation of the Reformed Church Organization into the Soviet Model in Transcarpathia*

The period from January 1946 to December 1949 was the post-World War II transitional period for the Transcarpathian Reformed Church. In these four years, the notion of Reformation based on the Synod-Presbyterian principle (which had not been well known in the Soviet imperial bureaucracy until then) changed several times.

At the beginning of 1946, Reformed people were considered enemies and the president of the Council for the Affairs of Religious Cults in Kiev stated: “the followers of the Reformed Church used to serve in the Hungarian army during the war; thus, their organizations cannot be registered by the state authority”. In response to this statement, the official attitude changed a month later since the Reformed pastors made a declaration at their meeting in Munkács, in which they stated that all Reformed pastors

were obliged to obey the higher powers, whom God had ordained, and that they recognized the Soviet government as legitimate over them.

Moreover, the officials overlooked and from the background even advocated the possibility of their joining the Russian Union of Evangelical Christians-Baptists. However, during the negotiations, the Soviet state security authorities subjected the Reformed pastors to scrutiny and realized that they had better treat them as a separate denomination, so that they could at least keep an eye on their activities. Thus, in the second half of 1948, two-thirds of the Reformed congregations were officially authorised to operate.

In the end, the deliberately unregistered parishes were expected to decline and give up their activities, as eight of their pastors had been arrested and convicted of anti-Soviet activity. Finally, at the end of 1949 – after having abolished the sessions, the presbyteries, and the titles of chief elder, dean and bishop – all registered communities were placed under the authority of a church administrator, the moderator. In this way, the Reformed church organization was transformed into *the Soviet model*, i.e., it was now (from the point of view of the bureaucracy) structured according to the state hierarchy.

Keywords: Hungarian Reformed people in the Soviet Union, History of the Reformed Church in Transcarpathia, Hungarian minorities in the Soviet Union, church-state relations, communism